

W. SOMBART'A DAİR

Yazan:

Prof. ZIYAETTİN FAHRİ

Maruf Alman içtimaiyatçısı Sombart'm bu sene içinde ölümü, Türkiyenin sayısı çok mahdut olan felsefe ve sosyoloji mensupları tarafından büyük bir teessürle karşılandı. Ölüm haberini duyduğum zaman bundan yedi yıl evvel kendisini Berlin'de, yaşının ileri olmasına rağmen yeni kurduğu mesut aile yuvasında ziyaret ettiğim mütefekkirin cevval şahsiyetini gözlerimin önünde tekrar yaşattım.

Filhakika Sombart'm 1934-35 yılındaki derslerini bir müddet dinlemek fırsatını elde ettiğim zaman bana ayrıca görüşmek imkânını da vermiş, kendisile Grünewald'daki villasında uzun uzun görüşmüştüm. Bu görüşmeler o sıralarda çıkan «Deutscher Sozialismus: Alman sosyalizmi» isimli eserin çıktığı yıla rastladığı için muhaverelerimizin siklet merkezini bu kitap teşkil ediyordu.

Almanya dahil ve haricindeki tenkitlerden hem memnun, hem de müteessir idi. Memnundu: çünkü her gün bir gazetenin, bir mecmuanın eser hakkındaki münderecatına vâkıf oluyordu. Nasyonal-sosyalist politika mahfillerinde bir nevi memnuniyet de vücade gelmişti. Diğer taraftan aldığı söylediği bazı mektuplar kendisini ilme sadakatsizlikle itham ediyormuş. Bundan pek müteessirdi. Anlaşılmamış olmaktan ıstırap duyuyordu. Bana birkaç defa, eserin, kendi fikrî tekâmülünün bir neticesi gibi karşılanmasından bahsetti. Hattâ Prusya Akademisinde (İlim ve Siyaset) mevzulu bir konferans vereceğini de ilâve etti. Berlin'den o zaman ayrıldığı için dinliemediğim bu konferansın notlarına sonradan bir gazete vasıtasile vâkıf oldum.

Sombart'm memleketimize karşı hususî bir alâkası vardı. Kapitalizm başlangıcında bulunan Türkiyenin «Modern kapitalizm» müellifini alâkadar edeceği şüphesizdi. Sık sık:

— Yazık ki hadiseleri yakından görmek mümkün değil. Yine yazık ki memleketinizin yürümekte olan sosyal hayatını bizlere gösteren ve bizlerin anlayacağı lisanda yazılmış etüdler de yok... diyor ve ilâve ediyordu:

— Her halde ciddî araştırmalara, bu araştırmalara müstenit bir iktisat politikasına muhtaç olduğunuzu dağınık membalardan edinmediğim malûmattan anlıyorum...

Bir defa Sombart, kendisinin derslerini dinliyen ecnebi talebeler arasında neden Türklerin bulunmadığını sordu. Fîlhakika anlattığına göre şimdiye kadar yalnız bir Türk talebe yetiştirmiş. Sosyolog, bu talebesinin ismini takdirle yâdetti: Dr. Celâl. Şimdi İktisat Fakültesinin başında bulunan Prof. Ömer Celâl Sarc'm ciddiyetinden, bilhassa Türkiyeye döndükten sonraki ilmî faaliyetinin neticelerinden âdeta kendine de bir hisse çıkarmak hissi ile tekrar tekrar bahsetti.

O sırada Sombart yeni eserinin «Herşey Almanya için» formülünü ihtiva eden muhteviyatı hakkında Almanya dahil ve haricinde yazılmış olan kitabiyatları bir araya getirmek işi ile meşguldü. Bana gösterdiği ve bazılarının muhteviyatına da temas eylediği bu yazılar, gazete ve mecmualardan kesilmiş maktualar halindeydi. Berlin'den ayrılmadan evvelki ziyaretimde bana Türkiyede de eseri hakkında yazılmış kitabiyat bulunup bulunmadığını sordu. Avrupa'da yeni çıkmış bir eserin Türkiyede hemen bir kitabiyat olmayacağını pek iyi bildiğim halde bir nevi millî endişe bana şu cevabı verdirmişti: «— Her halde yazılmış olmalı. Fakat memlekettten ayrı olduğum için müsbet bir şey söyleyemem.» Bunun üzerine Türkiyeye avdetimde yazılanlardan kendisini haberdar etmeğlimi rica etti. O sırada Fransa'dan, Ankarada intişar eden «Hâkimiyeti Millîye»ye Sombart'm bu yeni eseri hakkında uzun bir kitabiyat göndermiş, bu kitabiyatı sonradan «Ülkü» mecmuasında da neşreylemiştim. Bilâhare şimdi Mülkiyede profesör olan Hüseyin Avni B. de «Adliye Ceridesi»nde bir bibliyografya yazmış, her iki kitabiyattan Alman sosyoloğu haberdar edilmişti. Eseri hakkındaki yazılanları ihtiva eden broşürün şimdiye kadar çıkıp çıkmadığını bilmiyorum.

* * *

Türkiyedeki sosyoloji mensupları arasında W. Sombart ile herhangi bir suretle alâkadar olanlar, fikirlerinden istifade edenler kimlerdir? Malûm olduğu üzere Alman sosyolojisi ile alâkadarlığımız 1914-1918 harbi ile başlar. Fakat asrın ilk çeyreği içinde Sombart ile

alâkadar bir mütefekkir görmüyoruz. Ancak 1925 den bugüne kadar devam eden sosyolojik neşriyatımızda ciddî alâkalara şahit olmaktadır. Bu alâkaları sırahyalım:

I — *Mehmet İzzet*;

Ziya Gökalp'dan sonraki Türk sosyolojisinin bu pek değerli mümessili, liseler için yazdığı sosyoloji kitabı, yahut Üniversite tedrisatı vesilesile *Sombart*'a karşı alâka izhar etmiştir.^[1]

II — *Mehmet Servet*;

Ziya Gökalp'ın talebesi olan *M. Servet* 1923 de tesis eylediği «Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası»nda *Sombart*'m sosyolojisine mühim bir yer ayırmıştır. Mecmuasının ilk sayısında intişar eden «İş» tetkiki, Alman sosyoloğunun «Arbeit» mefhumu hakkındaki iktisadî felsefesini izah eder.^[2]

III — *İsmail Hüsrev*;

Ankara'da intişar eden «Varlık» mecmuasında Türkiye'nin iktisadî tekâmülünü izah eden muharrir, «Modern kapitalizm» müellifinin sadık bir talebesi olarak görünmekte, *Sombart*'m kapitalizmin âmil ve illetleri hakkındaki mütaleasını büyük bir muvaffakiyetle yerli meselelerimize tatbik eylemektedir. Bu tatbikattan *Sombart*'m haberdar olmasını pek isterdik: zira bir mütefekkir için usulünün yabancı bir memleketteki tatbikatı her halde haklı bir gurura ve itminana yer verecekti.^[3]

IV — *Hilmi Ziya*;

Edebiyat Fakültesindeki İctimaî Doktrinler dersine ait notları arasında *Sombart*'a da yer veren Hilmi Ziya, bu notları 1941 de «İctimaî Doktrinler Tarihi» isimli eserinde neşretmiş bulunuyor.^[4]

Buna benim malûmattar olduğum alâkalar bunlardan ibarettir. Buna biraz evvel zikrettiğim iki kitabiyatı da ilâve mümkündür. Bir de *Vierkandt*'ın 1931 de neşrettiği (İctimaiyat Kamusu)na ve buna yakından iştirak eden *Sombart*'a dair olmak üzere 1934 de İŞ'de neş-

[1] Bk. *M. İzzet*: İctimaiyat dersleri, 1929 İstanbul.

[2] Bk. *M. Servet*: Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası, 1927, sayı: 1.

[3] Bk. *İ. Hüsrev*: Varlık Mecmuası, 1936.

[4] Bk. *Hilmi Ziya*: İctimaî doktrinler tarihi, 1941.

reylediğim bibliyografya ilâve olunabilir.^[5] Filhakika *Sombart* son etüdlerinden bir kısmını bu kamusta neşretmişti. İctimaî ilimlerle meşgûl olanları yakından alâkadar etmesi lâzımgelen bu kamustaki *Sombart* neşriyatını Türk okuyucularına tanıtmak için evvelâ sosyoloğun hangi maddeleri yazdığına, sonra da bunlardan en mühim olanının muhteviyatına işaret eylemek isterim.

* * *

Sombart'm 1931 de *Vierkandt* tarafından neşredilen İctimaiyat Kamusunda yazmış olduğu maddeler şunlardır:

1 — *Emekçi* (sf. 1); 2 — *Meslek* (sf. 25); 3 — *Beşerî topluluk hayatının ana şekilleri* (sf. 221); 4 — *Şehirde iskân* (sf. 527); 5 — *İktisat* (sf. 152); 6 — *Kapitalizm* (sf. 258).

Bu altı madde içinde en alâka verici olanı birincisidir. *Sombart*'m ictimaî meselelere tatbik ettiği tasnifciliği çok iyi gösteren bu madenin muhteviyatına kısaca işaret etmek faydalı olacaktır.

I. — Emekçi, işçi ve amele denen insan tipini nasıl tarif etmeliyiz? Umumî manada emekçi (*Arbeiter*), «çalışan», bir kimse olmak itibarile «çalışmayan»m tam aksidir. Fakat şüphesiz ki emekçiden kasdedilen mâna bu değildir. Zira toprak üzerinde herhangi bir suretle çahşmayan kimse yoktur. O halde «çalışma»nın tarzını tayin etmelidir.

Emekçinin «çalışma»sı, umumiyetle iktisadîdir. Diğer taraftan her nevi iktisadî işletmelerle alâkadar herkesin mutlaka emekçi olması lâzım gelmez. (Ailelerde yardımcı kadınlar, köylüler, zanaatkârlar.. gibi). Bu müphemiyetten kurtulmak için emekçi, daima «ecir» gibi düşünülmemektedir. O halde şöyle bir tarife vâsıl olabiliriz: Zatî değil, fakat yabancı bir iktisadî işletme içinde başkasının hizmetinde ve başkaları için ücretle çalışan kimse. Bu takdirde o, «iş alan — *Arbeitsnehmer*»den başka bir şey değildir.

Modern Alman sosyolojisinin sayılı mümessillerinden biri olan *Sombart*, emekçiye ait sosyolojik meseleleri «iş münasebetleri nazariyesi» altında toplamaktadır. Emekçi meselesile alâkadar bir sosyolojinin başlıca şu üç ana meselesi vardır:

I. — İş münasebetleri;

II. — İş münasebetlerinin tipleştirilmesi;

III. — Zümre olarak emekçiler.

Her meselede tanı vuzuha kavuşmak için ele aldığı problemleri birdüziye parçalıyarak bölen mütefekkir, bu üç meseleden her birine aynı usulü tatbik ediyor. Ona göre «iş alan ile iş verenin birbirlerine karşı takındıkları tarz ve tavırların» meydan verdiği «iş münasebetleri», çağların zihniyetine, iktisat sistemlerine göre, teşkilâtın ve tekniğin mahiyetine göre muhtelif manzaralar iktisap etmektedir.

A) Kapitalizmden önceki devirle yüksek kapitalizm devri, ayrı ayrı iktisadî zihniyetlere maliktir. Günlük asgarî rızkını temin endişesinden başka bir şey düşünmiyen emekçi ile, modern Amerikan emekçisinin telâkki ve zihniyetleri aynı olamaz. Keza solidarist bir cemiyet ile fertçi bir cemiyetin iş alan ve veren arasında hâkim kıldığı içtimaî ve ahlâkî düsturlar bir değildir. *Sombart*, fertçi cemiyetin patron ile amele arasındaki telâkki farklarını ve bu farklardan mütevellit telâkki tarzlarını *Ford*'un şu düsturile hulâsa ediyor: «Fabrikada patriyarkalizmin yeri yoktur.» Hattâ lisan bile bu farklardan müteessirdir: «sen» li, «ben» li konuşmak, muayyen içtimaî muhitlerde görülebilir. Modern fabrikadaki iş münasebetlerinde «yukarı» ile «aşağı» arasında bu çeşit konuşma mevcut değildir.

B) İş münasebetlerine hâkim teşkilât ya serbestî ve muhtariyet, yahut bir nizamla bağlılık arzeder. Evvelâ çalışma, ya kaidesizdir, yahut kaidelendirilmiştir. Sonra iş verenler, ya gerçekten iş adamlarıdır veya değildirler. Evvelkilerine misal: zanaatkârlar, kapitalistler; ikincilere misal: derebeyleri, krallar, Türk paşaları... dır. Nihayet emekçi zümre yaş, cins, tabiiyet... e göre tabakalandırılabilir.

C) Nihayet iş münasebetlerinin cereyan ettiği faaliyet şebekelerinde cihazlar, âlât ve edevat başkalaşır. Şüphesiz bir el tezgâhının etrafındaki işçilerle, modern fabrikanın işçileri bir değildir. Bu başkalkıklar iş münasebetlerinin şu veya bu şekilde olmasına tesir eder.

II. — *Sombart*'m tasnifçi zihniyeti, tabii olarak kendisini tiplleştirme ameliyesine sevk ediyor. Zaten «tipoloji — *Typologie*», modern içtimaî ilimlerde gittikçe ehemmiyet kazanan bir müşahede ve muhakeme vasıtası olmaktadır. O kadar ki sosyolojinin gayesi, tiplleştirme ehemmiyet veren içtimaiyatçılar nazarında, hemen hemen tipolojiden ibaret kalıyor. Böyle düşünen ve düşüncesini bütün eserlerinde tatbik eden sosyoloğumuz, iş münasebetlerini de tiplleştirme tâbi tutuyor. İlk, orta ve yeni zamanların muhtelif merhalelerinde ayrı ayrı iş münasebetleri tipleri, dolayısıyla emekçi nûmuneleri mevcuttur. Bununla *Sombart*'ın *Marx*'a cevap vermek istediği muhak-

kaktır: Tarihte birbirinin aynı olan tek bir emekçi sınıf yoktur. *Sombart*, bu emekçi tiplerini 12 ye çıkarmakta, her birinin seciyesini derin bir tahlile tâbi kılmaktadır.

III. — Nihayet emekçi meselesine ait sosyolojinin son problemi «zümre olarak emekçi» etrafındadır. Acaba her zamanın ameleleri bir «bütün» teşkil eder mi? Yukarıdaki ikinci mesele ile alâkadâr olan bu noktada başlıca şu noktalar görülmüyor:

a) Emekçi zümre bir meslek zümresi olabilir mi? Hayır! Çünkü münhasıran emek sarfetme, çalışma bir meslek değildir. Her meslek muayyen bir faaliyet tarzı ister. Emekçilerin çalışmasında böyle bir tarz yoktur. Nihayet olsa olsa küçük zanaatlarda «emekçi mesleği»nden bahsetmek mümkündür. Fakat yeni zaman amelesi için böyle bir şey mevzubahs olamaz.

b) Emekçi zümre, bir şand, bir «tarik» olabilir mi? Yâni muayyen hak ve vazifelerle hukukî şekilde kadrolanmış bir çevre teşkil edebilir mi? Tarihin muayyen devirlerindeki işçiler için böyle bir «tarik»ten bahsetmek mümkündür. Meselâ esirler, eski Yunanistanda ve Roma'da bu neviden bir «tarik» teşkil etmekte idiler. Şand'm ortadan kalkmasını icap ettiren içtimâî ve iktisadî şartlar, aynı zamanda emekçilerin de «tarik» halinde taazzuv etmesini imkânsız kılmaktadır.

c) Emekçi zümre bir sınıf haline gelebilir mi? Eğer aralarında, mevcut iktisadî sistem hakkında bir «kasd — Intention» varsa, bilhassa bu sistem yerine başka bir sistem ve ideoloji koyma şuurı mevcut ise, yani kendi «sa'y» lerinin artık «eşya» addedilmemesine, amelenin de insanî hakları bulunduğuna, ilh... dair tasavvurlara sahip iseler sınıf addedilmeleri mümkündür. Fakat bu takdirde menfaatleri çarpışan muhtelif amele kategorileri ile karşılaşırız. O zaman bugünkü Rusya'da olduğu gibi sanayi amelelerinin mümtaz addedilmesi gibi bir hâdise meydana çıkabilir ve şu mesele kendini gösterir: Sınıfsız olacağı iddia edilen kommünist cemiyette böyle muayyen hak ve vazifeleri tesbit edilmiş bir sanayi amelesi sınıfının mevcudiyeti, kommünist cemiyetin ana davasile çarpışmıyacak mıdır? Bilhassa böyle bir sınıf, bizi bir nevi yeni tipde bir «şand»a sevketmiyecek midir?

Sombart'ın içtimâî sınıflar sosyolojisi itibarile bu pek alâka verici olan sorgusu, aynı zamanda 1939 Harbinin 1941'de aldığı trajik

şeklin bugünkü manzarasını ve yarınki âkıbetlerini düşünmek isteyenler için de parmak basılacak bir nokta teşkil etmektedir.

* * *

1930 da Istrasburg'da bulunduğum zaman kıymetli hocam Profesör *Maurice Halbwachs*'m «Cermen tetkikat merkezi — *Centre des études germaniques*»nde Alman sosyoloğlarına, bu arada *Sombart*'a dair verdiği dersleri dinlemiştim. Son dersinde her Alman içtimaiyatçısını seciyelendirirken W. S. için şöyle demişti: «— *Schmoller*'den beri devam eden tarihî mektebin son mümessillerinden biridir. Eserleri, iktisadî hadiselere tatbik edilen tarihî usulün muvaffakiyetli mahsulleridir.» Sonradan *Sombart* ile alâkadar olduğum zaman bu hükmün nekadar doğru olduğunu anladım. Yukarda tahlil ettiğimiz bir etüdünde de bu usulün dikkate değer bir tatbikatı görülmektedir.
